

Ijstijdkunst en de Maanmythe.

Door Jan Willem van der Drift

De menselijke oermens

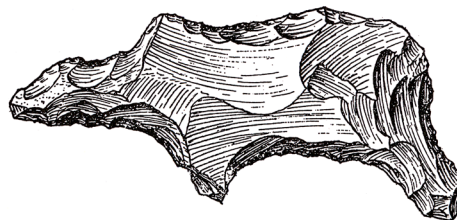
A *Als we over ijstijdkunst praten, denkt iedereen aan de grotschilderingen van Lascaux, Altamira en dergelijke. Daarnaast zijn er versierde verplaatsbare voorwerpen, daarbij gaat het vaak om graveeringen* (schrabber uit Drunen en de dansers van Geldrop en Wanssum Arch. Ber. 14 en Arch. 1). *Verder zijn er nog sculpturen, het bekendst zijn de Venussen: vrouwenfiguurtjes uit het Jong-Paleolithicum* (zie W. Roebroeks, M. Mussi, J. Svoboda & K. Fennema eds: Hunters of the golden age. Leiden 2000). *Volgens de meeste archeologen, werd ijstijdkunst uitsluitend gemaakt door de moderne mens. Dat vinden wij een erg ouderwets idee. Dat idee komt eigenlijk voort uit de opvatting dat oermensen instinctief handelden, net zoals de opvatting dat ze vuistbijlen maakten volgens aangeboren patronen net zoals bijen een honingraat maken. Heel veel archeologen beschouwen de oermensen nog altijd zo: als fundamenteel nauwelijks of niet menselijk. Maar hoe willen de aanhangers van dat denkbeeld dan de uitzonderingen verklaren? Bijvoorbeeld de kunstuitingen van de Neandertalers, die Ad Wouters noemde in APAN/EXTERN 9, waren die ook mechanisch-instinctief gemaakt? En er zijn nog veel oudere uitzonderingen. Wat dacht u van de abstract gegraveerde botten die Mania beschreef uit Bilzingsleben, uit de Holsteinperiode. En uit dezelfde tijd, rond 250.000 jaar geleden, is ook een soort 'Venus' bekend (het vrouwenfiguurtje van Berekhat) gemaakt van lava en gevonden op de Golanhoogte in het Midden-Oosten. Blijkbaar hadden ook in die tijd de oermensen al fundamenteel menselijke eigenschappen zoals fantasie en creativiteit.*

Consistent beeld

Het belangrijkste argument dat tegenstanders van zulke vondsten wel gebruiken is, dat er te weinig vondsten zijn om een consistent beeld te scheppen van een fantasievolle oermens. Het gaat inderdaad slechts om tientallen gravures en sculpturen van bot en hout die bewaard zijn gebleven, herkend en beroemd geworden zijn. Maar er zijn veel meer sculpturen in steen, een materiaal dat de tand des tijds kon weerstaan. Klaas Geertsma liet ons daar al voorbeelden van zien, bijvoorbeeld zijn venus van Schuilenburg. Het probleem daarbij is dat er geen vaste regels zijn voor een interpretatie als kunstvoorwerp. We neigen te gauw naar de uitersten, de een ziet in elke afslag een portretje terwijl de ander radicaal het idee van paleolithische steen culturen afwijst. De waarheid ligt meestal ergens in het midden. Dan bestaat er dus wel een consistent beeld van de 'menselijke' oermens, alleen is dit moeilijk herkenbaar.

Sceptis

Wij beschouwen tegenwoordig kunst als een manier om gevoelens vorm te geven. Van degene die de kunst bekijkt wordt daarom altijd nadrukkelijk een 'interpretatie' verwacht. Wanneer u er van uitgaat dat oermensen mechanisch en instinctief handelende wezens waren, kijkt u wellicht met veel sceptis naar de zogenaamde oerkunst. Maar is dat de goede manier om kunst te bekijken? Stelt u zich eens voor wat er gebeurt als u met een scepticus naar het Louvre in Parijs gaat en u staat samen voor de Venus van Milo. "Prachtig" zegt u, "geweldig dat die kunstenaar ruim tweeduizend jaar geleden zijn gevoelens over de godin Afrodite zo vorm kon geven". "Flauwekul", antwoordt de scepticus, "jij bent een fantast, want dat is alleen een bekapte en geschuurde steen. Ik wil nog wel aannemen dat het ding tweeduizend jaar geleden is bewerkt, maar het is een mislukking, want dat prul is veel te zwaar om ooit als werktuig gediend te hebben".

In het boekje 'L'art préhistorique' van Alain Roussot, 1e druk in 1997, staat op blz. 32 dit sculptuurtje. Het wordt omschreven als gemaakt van een stuk vuursteen dat rondom geretoucheerd is en het zou een beer voorstellen. Er zijn geen gegevens over het formaat bijgevoegd. Het werd gevonden onder de beroemde abri van Cap Blanc. Deze abri is bekend om zijn bijna levensgrote paardenfries. Het is voor het eerst dat een steensculptuurtje in een officiële publicatie is opgenomen. Het boekje van Roussot is nagenoeg bij elke prehistorische bezienswaardigheid in Frankrijk te koop. (Tekst K.G.)

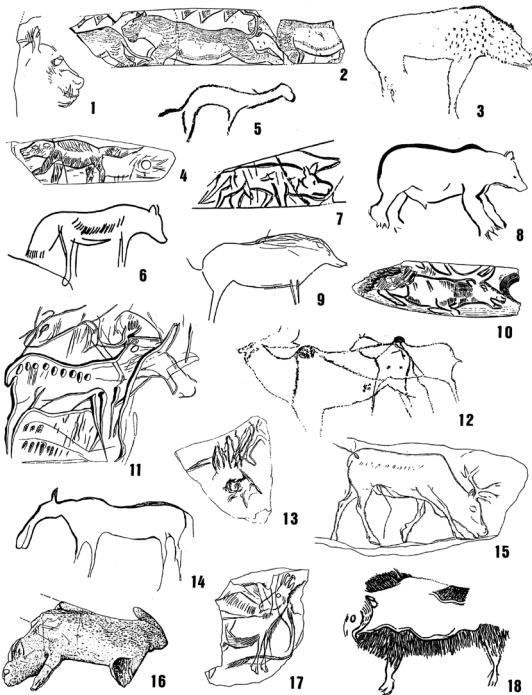
Is de Venus van Milo een sculptuur of een onbruikbaar mislukt werktuig? Wij menen dat het een sculptuur is en daar hebben we argumenten voor. Om te beginnen de gelijkenis: in dit voorbeeld lijkt de steen op een vrouw. Verder de zorgvuldige bewerkingstechniek. Mensen gingen niet lang kappen en schuren aan een prul zonder doel. En tenslotte de *parallel*: er is een vergelijking mogelijk met eerdere en latere beelden van de 'Venussen' uit de oertijd via de Egyptische beelden van Isis tot aan de huidige Mariabeelden. Bent u met die argumenten te overtuigen dat de Venus van Milo een kunstwerk is? Dan bent u met precies dezelfde argumenten wellicht ook te overtuigen dat de stenen die Klaas Geertsma beschreef sculpturen zijn, kunstwerken uit de ijstijd periode (Herlequin in APAN/EXTERN 3)! Naast afbeeldingen van mensen bestaan er ook veel schijnbaar mislukte werktuigvormen die door een uitgebreide bewerking het model van diersculpturen hebben. Op sommige daarvan is oker aangetroffen. Voor voorbeelden verwijzen we hier naar Beestachtig en beregoed (Arch. Ber. 16) en Animal farm (APAN/INTERN 5). Deze artikelen zijn bijzonder lezenswaardig, maar Jan Evert Musch, de schrijver van die artikelen, heeft door zijn al te ruime opvattingen later helaas aan geloofwaardigheid ingeboet.

Magie

Net als nu was kunst vroeger ook al een manier om je te uiten, om een emotie vorm te geven. Maar met welke emotie en met welk doel werden de voorwerpen gemaakt, hoe moeten wij de kunst uit de ijstijd interpreteren? Daar is vooral bij de grotschilderingen veel over geschreven. Schilderingen zouden puur decoratief kunnen zijn. Maar jachtmagie en vruchtbaarheidsmagie lijken al waarschijnlijker motieven. De grotschilderingen zouden gemaakt kunnen zijn om zeker te stellen dat de jacht goed verliep en om verzekerd te zijn van een groot aantal prooidieren. Maar ook de vruchtbaarheid van de mens speelde een rol, vooral bij gravures en sculptuurtjes.

Geleerden trokken de lijn soms door: bizonen zouden dan voor mannelijk staan en paarden voor vrouwelijk, of juist omgekeerd werd ook gedacht. Vanuit de antropologie had men verder het idee dat totemisme een belangrijk motief kon zijn. Bij totemisme voelde een groep mensen een sterke verwantschap met een bepaalde diersoort. Het totemdier vervulde een rol als beschermer en gids van

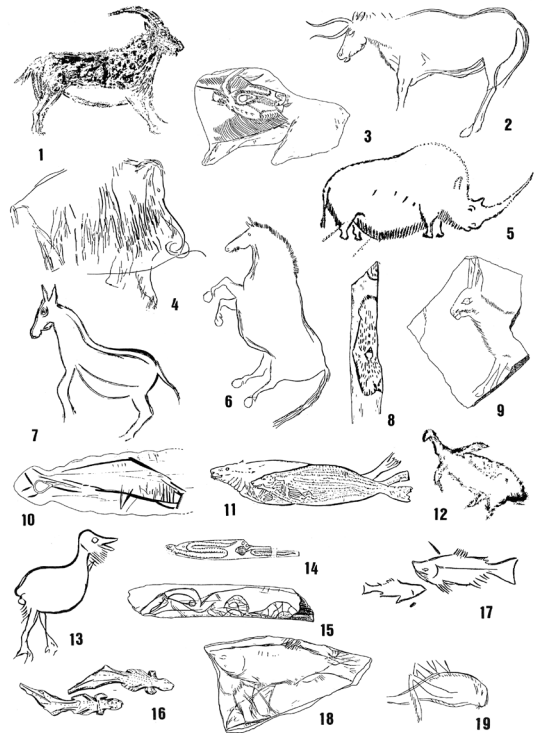
Bij onderstaande afbeeldingen. Vele diersoorten werden in het grottentijdperk afgebeeld. En niet alleen de grote, of de gevaarlijke. Ook de minder indrukwekkende soorten zoals haas, wezel en de sprinkhaan vinden we terug in de prehistorische kunst. In de belevingswereld van veel natuurvolken spelen dieren een belangrijke rol in hun mythen. En dan ook niet alleen de grote en de gevaarlijke. Sommige dieren worden zelfs gezien als de stamoeder of -vader. In de boeken van Josph Campbell is daar veel over te vinden. Het gaat wel altijd om de dierenwereld uit de naaste omgeving. (Tekst K.G.) Illustraties overgenomen uit: L'art préhistorique van Alain Rousot.

1. lynx - 2. leeuw - 3. hyena - 4. veelvraat - 5. wezel? - 6. vos - 7. wolf
8. beer - 9. wildzwijn - 10. hert - 11. damhert - 12. reuzenhert -
13. reebok - 14. eland - 15. rendier - 16. saiga antilope - 17. hertachtige
18. muskusos.

de mensen en de mensen zorgden door bepaalde rituelen voor het voortbestaan van het totemdier. Dat zou kunnen verklaren waarom soms juist zeldzame dieren veel werden afgebeeld. Uit de antropologie blijkt verder dat de inwijding en de soms daarbij horende extase vaak een grote rol spelen in religies.

Misschien hebben de groepen stippen en strepen die men in grotten aantreft met extase te maken. Mensen zien zulke patronen immers bij een langdurig verblijf zonder licht diep in een grot, en ook vlak voor ze het bewustzijn verliezen, bijvoorbeeld bij extatische dansen. Het lijkt daarom mogelijk dat diep in grotten, als een ritueel voor de ingewijden en in te wijden jongeren, 'visioenen' werden opgeroepen en afgebeeld. De natuurlijk gevormde steen die op een beer lijkt in de grot van Toirano in Italië wijst mogelijk op een inwijding. In die grot zijn talloze Neandertaler voetstappen aangetroffen, de voetstappen van de mensen die de beer-steen met lemen ballen hebben bekogeld. Misschien als moedproef voor de jongelingen om volwassen stamlid te worden. IJstijdkunst is niet altijd even concreet, er bestaan ook abstracte strepen die iets concreets lijken uit te beelden; de tectiformen. De interpretaties van tectiformen lopen uiteen, maar bijvoorbeeld vierhoeken werden wel geïnterpreteerd als symbolen voor vallen of huizen. Niet verwonderlijk vinden we heel veel overeenkomsten tussen de grottenkunst en de verplaatsbare kunst, 'l'art mobilier' zoals sculpturen en dergelijke wel genoemd worden. Bijvoorbeeld typische tectiform-achtige vierhoeken die gegraveerd zijn op botten in Bilzingsleben. En tegenover de stippen en pijlen die dieren op grottschilderingen lijken te doden staan bijvoorbeeld de kruisen op de mammoet van de Vogelherd-Höhle.

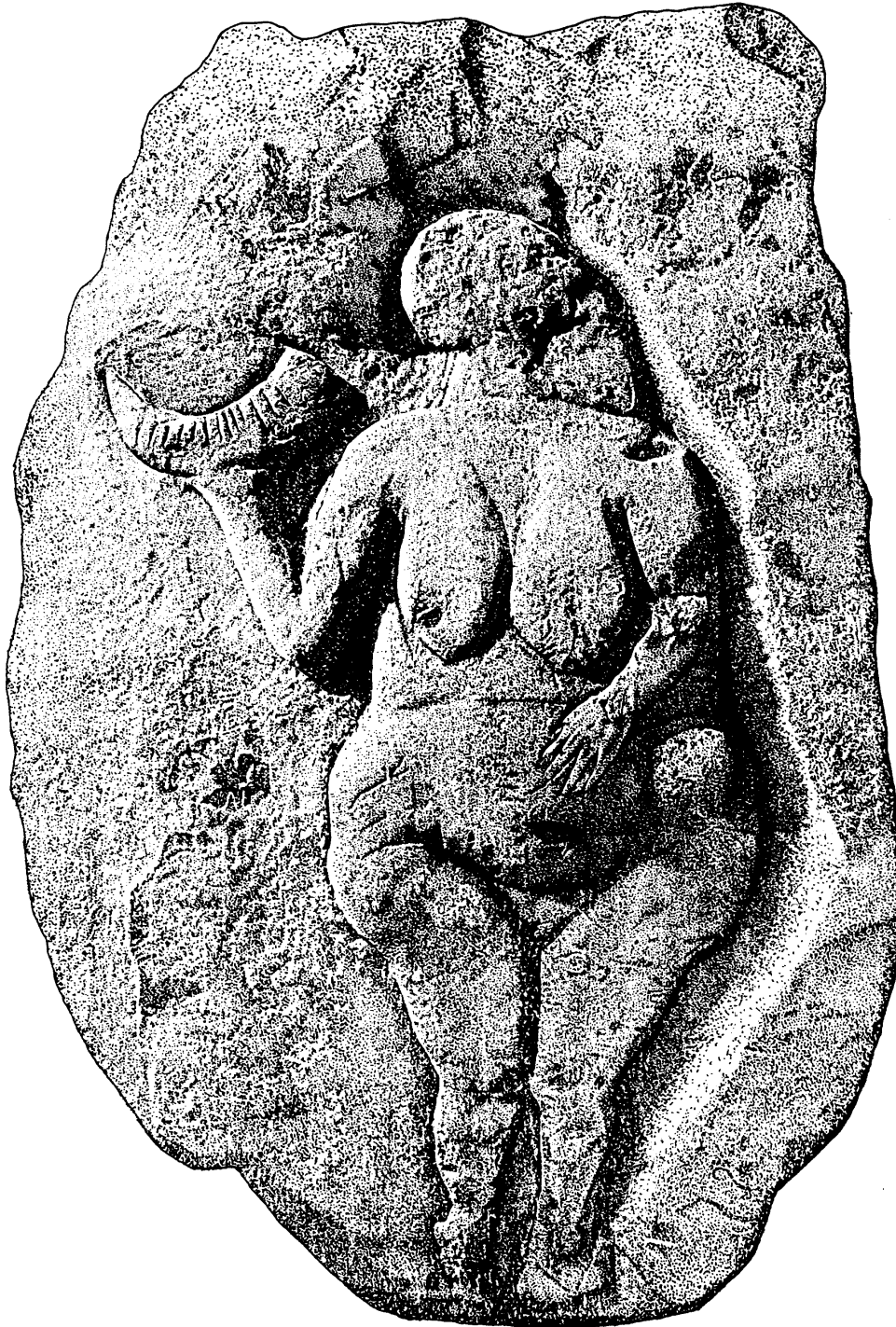
1. steenbok - 2. oeros - 3. bizon - 4. mammoet - 5. neushoorn - 6. paard
(equus) - 7. paard (hydronotus) - 8. marmot - 9. haas - 10. walvis -
11. zeehond - 12. pinguin - 13. trap - 14. slang - 15. schildpad -
16. reptielen 17. forel - 18. vis - 19. sprinkhaan.

Breuil

Honderd jaar geleden werden de Franse en Spaanse prehistorische rotsschilderingen ontdekt. De beroemdste onderzoeker ervan was Abbé Breuil. Bij zijn dood, vijftig jaar geleden, liet hij ons zijn opvattingen over het doel van de kunst en over relatieve dateringen na. Maar de absolute dateringen hebben tegenwoordig de conclusies van toen totaal op zijn kop gezet. Zo zijn de schilderingen in de grot Chauvet echt niet primitiever dan die van Lascaux en Altamira, maar ze blijken met hun tweehonderdertig duizend jaar wel dubbel zo oud te zijn! In Australië bestaan mogelijk nog oudere schilderingen. Het werk van Breuil is daarom passé en er wordt nu opnieuw geïnventariseerd, gerubriceerd en gedateerd. Aan interpretaties wagen de archeologen zich echter niet gauw meer. Het publiek moet zelf maar iets verzinnen en de leek beschouwt de bizons en mammoeten als iets dat het midden houdt tussen een landschap en een menukaart. Maar gek genoeg werden er overwegend andere dieren geschilderd dan men at. Het publiek viel voor de fantasie van Jean Auel over de clan van de beer, maar diersculpturen zijn geen logo's van clans, want dan zouden de verschillende vindplaatsen door dezelfde combinaties van clans bezocht zijn. Zullen we ooit weten waarom onze voorouders kunst maakten? De beste verklaringen komen mijns inziens nog net als in Breuil zijn tijd uit etnografische studies. Daarom wil ik nu een paar voorbeelden aanhalen waarom hedendaagse jagers en voedselverzamelaars schilderen of beelden snijden.

Hedendaagse mythes

Een Inuït (Eskimo) werd meegenomen naar Europa om het maken van sculpturen te laten zien. Men gaf hem een steen en vroeg hem er een beer uit te snijden. Maar hij

Maangodin?
Venus van Laussel, Dordogne, Frankrijk
Jong Paleolithicum 20.000 - 18.000 BP

De beroemde Gravettien-venus van Laussel is 46 cm hoog. Het is een beschilderd reliëf. Het gaat om een vrij forse jonge vrouw, waarvan men stelt dat ze al kinderen heeft gebaard. Ze zou opnieuw zwanger zijn. Getuige haar dikke buik en zware borsten. In haar omhoog gehouden rechter hand houdt zij een hoorn van een bizon. Haar gezicht is afgewend, ze kijkt naar de hoorn. Haar linker hand, waarvan de vingers gestrekt zijn rust op haar zwangere buik. Moeten we deze gebaren zien als een combinatie? Bovendien wordt de menstruatiecyclus van de vrouw wel gekoppeld aan de maancyclus en bij een zwangere vrouw is die gestopt. Zwanger zijn en bizonhoorn, als een symbooluitdrukking? Mogelijk van de maan?

Opvallend is dat op de hoorn inkervingen zijn aangebracht. Het zijn er 13. En een jaar telt 13 maanomlopen. Deze venus wordt al langer in verband gebracht met de maan. In een boek van Crashford en Barings schijnt er uitvoerig over geschreven te zijn (www.nissaba.nl - zoek in godinnendatabase). Vele jagersvolken benoemden de jaarperiodes naar iets uit de natuur, bv. 'de maan van het groeiende gras', of de 'maan van het rendier', of de 'maan van het afvallen van de hertegeweien', enz. De benamingen zijn altijd gekoppeld aan natuurlijke verschijnselen uit de eigen omgeving en de manier van leven. Dus bij de Prairie Indianen komt de bizon in de maanreeks voor en bij de Lappen het rendier. In het Paleolithicum kunnen mammoet en wolharige neushoorn er tussen gezeten hebben. Bij de latere landbouwvolken zien we hetzelfde gebruik, maar nu toegespitst op de de jaarcyclus van de boerderij. Dan heten de maanden 'sprokkelmaand', 'hooimaand', 'oogstmaand', 'wijnmaand', 'slachtmaand' enz. en het zijn er geen 13 meer. (Tekst K.G.) Illustratie overgenomen uit: L'art préhistorique van Alain Rousset.

weigerde pertinent, omdat er volgens hem gewoon geen beer in die steen zat, hooguit een zeehond. Wij hebben bij prehistorische sculpturen soms ook heel sterk het idee dat de steenbewerker het dier in de steen zag en het daarom er uit kapte. Dat kan een heel eenvoudige verklaring zijn voor de sculpturen. Maar ook in het geval dat de mens 'uit de steen haalt wat er al in zit' speelt toch de culturele achtergrond van die mens mee.

Een oud maar interessant boekje met voorbeelden gebaseerd op antropologische gegevens komt uit de reeks Kunst der wereld (Elsevier-Amsterdam/Brussel/MCMLXI), het nummer 'Het stenen tijdperk' is geschreven door Hans-Georg Bandi, Henri Breuil, Lilo Berger-Kirchner, Henri Lhote, Erik Holm, Andreas Lommel. Daarin komt ter sprake dat de afgebeelde dieren bij recente jagers zelden 'alleen maar' dieren voor stellen. Bijvoorbeeld wanneer de Aboriginals een slang schilderen, is dat geen landschap of menu suggestie. Het is een symbool voor 'Oengood', de oerkracht die eigenlijk het symbool is voor de aarde zelf. Voor die Aboriginals is de aarde de rug van de slang, zoals voor sommige Indianen de aarde de rug van een schildpad is. De tegenhanger van de slang is 'Walanganda', de hemel of melkweg; die kan als adelaar afgebeeld worden. Iets vergelijkbaars zien we ook bij de San (Bosjesmannen): ook daar is het afgebeelde dier meestal een symbool. De afbeeldingen helpen bij het vertellen van een verhaal; olifanten bijvoorbeeld staan symbool voor de donderwolken bij de regenmythe. We kunnen ons daar wel iets bij voorstellen; door de lichaamsvorm en omdat een rennende olifant als de donder klinkt. In een andere mythe staat de elandantilope symbool voor de maan. Dat komt omdat een maanverlichte nacht vaak voor een gunstig verlopende jacht zorgt; de geliefde jachtbuit wordt daarom geassocieerd met de maan. Soms vertellen de afbeeldingen hun verhaal duidelijker doordat men ze een onrealistische extra dimensie heeft gegeven. Bijvoorbeeld regen die uit een olifant stroomt, onrealistisch maar wel duidelijk verwijzend naar de mythe. Of een elandantilope kan afgebeeld worden met onvolgroeide poten; dat is dan geen prutswerk, maar het symbool van de groeiende geliefde jachtbuit, dus van de wassende maan.

Universele mythes?

Helaas kennen wij de mythes van onze voorouders niet. Dat maakt het moeilijk de oude kunst uit te leggen. Erik Holm had daar in het bovengenoemde boekje een gemakkelijke oplossing voor. Hij beschouwde de verhalen van de San als universeel; deze mythes golden zijns inziens voor heel prehistorisch Afrika (wat o.a. moest blijken uit wolk-olifant afbeeldingen in de Sahara) en zelfs voor prehistorisch Europa. Holm legde een gravure in ivoor uit La Madeleine daarom uit als een mammoet met regenstrepen. En de seksueel getinte toenadering bij een rendierpaar in Font-de-Gaume zag hij als een maanmythe. Het rendier vrouwtje heeft hier onderontwikkelde poten, wat weer op de wassende en vrouwelijke maan wijst, die door het mannelijke dier wordt verzorgd. Nou klopt het wel dat de mammoetsteppe eigenlijk best droog kon zijn en dat rendieren een geliefd prooidier waren, maar toch lijkt Holm zijn conclusies wel erg vlot te hebben getrokken. In ieder geval heeft Holm mij wel overtuigd dat er altijd een oude mythe schuil gaat achter 'zomaar een prehistorische afbeelding van een dier'. En omdat we te maken hebben met een enigszins vergelijkbare leefwijze als jagers voedselverzamelaars, mogen we wel raakvlakken met de San mythes verwachten.

Laussel

Toen ik daarover zat te denken, dacht ik ineens aan de venus van Laussel. Een bas-reliëf van een vrouw die demonstratief een hoorn van een bizon in haar rechterhand omhoog houdt. Die afbeelding heeft een extra

dimensie, die vertelt zeker iets. Maar wat is dan dat verhaal achter die venus? Die vrouw is dik, met overdreven geslachtskenmerken. Dat wijst misschien op overvloed en vruchtbaarheid. Men noemt deze afbeelding daarom wel 'de hoorn des overvloeds'. Maar dat begrip komt uit de Griekse mythologie. Het slaat op de hoorn van de geitenbok (symbool voor de god Dionysus) die overvloedig met wijn gevuld was.

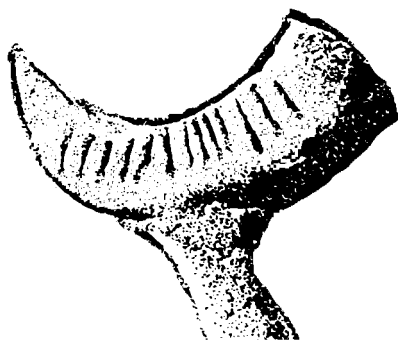
De Périgordien mensen van Laussel hielden geen geiten en waren geen wijnboeren, die kenden de mythe van Dionysus dus vast en zeker niet. We moeten de verklaring uitsluitend zoeken in dingen waar de prehistorische mensen zich mee bezig hielden. Laten we het daarom toch maar eens vergelijken met de mythes van de San. Als eerste valt dan de hoorn van de bizon op. Mogelijk was de bizon net als de geliefde jachtbuit bij de San een symbool voor de maan. Kenmerkend is dat de kunstenaar geen volledige bizon naast de vrouw afbeeldde, maar alleen een hoorn. Dat lijkt mij dan de maanhoorn, een duidelijker symbool voor de maansikkel kun je moeilijk bedenken. Misschien noemden de mensen deze fase van de maan zelfs wel zo, een sikkel is immers een landbouw werktuig dat men toen nog niet kende. Ook de vrouw zelf zou bij de San op de maan wijzen, en wel op de volle maan, omdat ze behoorlijk dik, rijp en vol is.

Er zijn zo twee verwijzingen naar stadia van de maan en dus naar de maancyclus. Anders gezegd, naar de vruchtbaarheidscyclus van de vrouw! Maar er zit nog meer in de figuur. De maansikkel staat bij de San voor de onvolwassen maan, voor het onvolgroeide. De hoorn lijkt daarom een symbool voor de onvolgroeide foetus in de buik, waar de venus met haar andere hand op wijst! En er zit nóg iets in de figuur, waar ik in de volgende paragraaf op terug kom.

Dolní Vestonice

Een andere heel specifieke venus werd ons door Klaas Geertsma (APAN/EXTERN nummer 5) getoond: de venus van Dolní Vestonice, gebakken uit met bot verschaalde klei. Geertsma vergeleek deze Oostelijke Gravettien figuur met een doorgebroken en daarna met de uiteinden aaneen gepaste metacarpus (middenhandsbeentje) van een oernd of bizon. Dat geeft deze venus ook een onrealistische extra dimensie, een extra verhaal. Die extra dimensie legt volgens Geertsma een heel duidelijke link met het geliefde prooidier. En dat laat nu al gelijk een belletje bij ons rinkelen; bij maanlicht kon je goed jagen en daarom was het geliefde prooidier gekoppeld aan de maanmythe! We zien hier net als bij Laussel de volheid van de vrouw, verwijzend naar de volle maan, in combinatie met het prooidier dat de maan symboliseert. Dat kan weer met de cyclus van de vrouw en de geboorte van het kind samenhangen.

Maar hier komt nog een ander aspect van de maancyclus of levenscyclus in zicht: de dood! Het uitgebeende en doorgebroken bot staat voor de dood van het geliefde prooidier. Die dood is te vergelijken met het verdwijnen van de maan, wat wij de nieuwe maan noemen. Na de nieuwe maan volgt de wedergeboorte van het maanlicht en daarmee van het leven. Zo stelt het vergelijken van het prooidier met de telkens herlevende maan op magische wijze zeker dat ook het gestorven geliefde prooidier zal herleven! We zien dat door het gebruik van het bot als basisvorm voor deze venus. Maar ook de bij het dode dier verwijderde hoorn, afgebeeld als maanhoorn bij de venus van Laussel, verwijst naar het herleven van het geliefde prooidier. Dat is nog een tweede betekenis naast de uitleg als symbool van het nieuwe onvolgroeide leven in de buik. Het herleven is bij jagersvolken een essentieel thema: men hoopt dat er daardoor ook in de toekomst voldoende voedsel voor de mensen zal zijn.

Hoorn en zwanger. Symbolen van een maanmythe uit het Jong Paleolithicum? Op de bizonhoorn die de vrouw van Laussel in haar opgeheven hand houdt, zijn 13 inkervingen aangebracht. Dit lijkt ervoor te spreken dat het met de maan te maken kan hebben. Immers de maan heeft een 13 delige cyclus in een jaar. De zon 6; winter- en zomer-zonnewende bij opkomst en ondergang en de twee equinoxen. Hiervan is het symbool het zonnekruis. Een kruis met een lijn door de evenaar. De maancyclus is veel ingewikkelder, maar ook daarover had de prehistorische mens veel kennis verzameld.

Dit kan al begonnen zijn in het Paleolithicum. Een wetenschap zal het nog niet geweest zijn, zoals later in het tijdperk van de megalieten. Toen werden er complete bouwwerken door geïnspireerd, waarvan Stonehenge het bekendste voorbeeld is. (Tekst K.G.)

Die vrees dat de prooidieren uitsterven, herkennen we bijvoorbeeld ook bij de Inuït. Daar mag de jager niets verspillen, want daardoor zou hij de ziel van het dier beledigen en zou het niet wederkeren. Hij gooit zelfs graten terug in de zee om er weer vlees aan te laten komen. Niet uit domheid, maar als een symbolische handeling, vervuld van respect voor het leven. Pas bij landbouwers werd het thema van het herleven los gemaakt van de (moeder-)maan cyclus en gekoppeld aan de seizoenen dus aan de (moeder-)jaarde cyclus (megalithische graven, hunebedden als venusheuvels van de moeder aarde). Daarom weten we eigenlijk zeker dat de paleolithische venussen geen moeder-aarde godinnen waren.

Overige venussen

De prooidier-moeder-maan mythe lijkt zo toch aardig universeel, had Holm toch gelijk? Het zou nog overtuigender zijn als ook de andere venussen naar de maanlevenscyclus verwezen. Dat meende Holm al te zien bij de venus van Sireuil. Die heeft heel korte ledematen, dus een onvolgroeide lichaamsbouw (tekening in EXTERN 3 blz 62) wat een duidelijke verwijzing naar de wassende maan zou moeten zijn. En ik meen een langgerekte maansikkelvorm met puntig hoofd en onderlichaam te herkennen in veel Italiaanse venussen (Lozenge, Punchinello, Savignano etc.). Maar ook in veel door Klaas Geertsma afgebeelde steensculptuurtjes zoals Schuilenburg en het Wâldgroepvrouwtje (APAN/EXTERN 3). Omdat deze sculptuurtjes gemaakt zijn door Neandertalers, roept dit weer het vraagstuk op van de menselijke oermens; waarom zou de Neandertaler intellectueel of emotioneel minder zijn dan de even oude moderne mens? Mijn antwoord daarop heb ik gegeven in APAN/EXTERN 10, volgens mij hadden de kinderen van de Neandertalers door hun kortere jeugd minder culturele bagage verzameld maar waren ze verder gelijkwaardig aan ons. Dus waarom zou hij geen vergelijkbare jagers mythologie hebben?

Tegenover de puntige maansikkelvormige venussen staan er ook, zoals de venus van Willendorf die juist overdreven vol waren. Dat kan weer in verband staan met de volle maan. Die puntige of juist volle vormen geven de

venussen niet zulke duidelijke extra dimensies als we bij Laussel en Dólne Vestonice zien, en helaas hebben veel venussen helemaal geen extra's. Maar dat is eigenlijk niet vreemd, want tegenwoordig hebben onze symbolen ook zelden extra's; kijk maar naar het kruis. Wie zou zonder de bijbel te kennen denken dat dit martelwerktuig symbool staat voor liefde en wederopstanding? Zelfs een kruis met bloemen of een hart als extra dimensie zou ons voor een raadsel stellen als we het verhaal niet kenden. Ik vermoed daarom, dat ook venussen zonder extra's wel terdege naar een mythe verwijzen. En naar mijn opvatting is dat steeds de prooidier-moeder-maanmythe.

Inwijdingen

Werden de paleolithische venussen alleen gemaakt voor de sier of werden ze ook praktisch gebruikt, bijvoorbeeld bij inwijdingen? Inwijdingsriten dragen sterk bij tot de onderlinge verbondenheid binnen de groep en aan het levend houden van geloofsovertuigingen. Abbé Breuil vermoedde o.a. een inwijdende vruchtbaarheidsrite in le Tuc d'Audoubert. Daar kan de donkere grot een rol gespeeld hebben om de jongeren een gevoel van ontzag te bezorgen, of zelfs in trance te brengen. Zo iets zien we niet bij de venussen, daar kunnen we geen sporen aantreffen die op een trance wijzen. Desondanks vermoed ik dat vele venussen wel terdege bij de inwijding behoren. Bij de inwijding van de meisjes in de geheimen van de vrouwelijkheid; als draagster van de mythische kennis van de cyclus van de maan en van het leven. En wellicht ook bij de inwijding van de jongens als jagers met kennis van de cyclus van de jacht, de vrouwelijkheid en van het leven.

Godenfiguren

Er bestaan allerlei oude tradities waarbij mensen zich vermommen of verkleeden. Bijvoorbeeld de Berserkers uit de oude Noordse saga's. Die naam komt van ber = beer en serkr = huid, en slaat op krijgers die in extatische razernij de kracht van een beer bezaten. Maar ook sjamanen, een soort tovenaars-genezers willen zich nog wel eens verkleeden of een masker dragen. Daarom worden prehistorische half dier en half mens figuren wel als

tovenaars betiteld. Maar is dat terecht? Klaas Geertsma heeft in APAN/EXTERN 3 al een van die zogenaamde tovenaars ontmaskerd. De bizonman van Les Trois-Frères heeft namelijk een boog bij zich en lijkt daarmee toch wel heel sterk op een kruipende, als bizon vermomde jager die zijn prooi besluipt. Het mag duidelijk zijn dat niet alle mens-dierfiguren kruipen en bewapend zijn. De beroemde Aurignaciën 'Löwenmensch' bijvoorbeeld, uit Hohlenstein-Stadel aan de Donau, staat keurig rechtop.

Is dit daarom nu wel een tovenaars, een sjamaan, een mytheverteller? Ik denk het niet, want waarom zou je de verteller afbeelden; het is veel waarschijnlijker dat de figuur deel uitmaakt van de mythe zelf, in dit geval een leeuwengod. We zien in hedendaagse mythes vaak dat een godheid een dier is, maar ook een hemellichaam kan zijn en tevens een menselijke gedaante kan aannemen. Bijvoorbeeld de scheppende god van de San is de bidsprinkhaan, maar die kan zich ook veranderen in een elandantilope en dus in de maan, of in een hertantilope, maar ook in een oudere wijze oom jager. Een sculptuur dat half dier en half mens is kan dus perfect passen binnen het beeld van een godheid. Maar ook een sculptuur van een dier zonder extra's lijkt mij eerder een symbool voor een god met een welbepaalde functie dan een herkenningsteken van een clan of een menusuggestie. Een voorbeeld is de bizon, het geliefde prooidier dat symbool staat voor een god die de maan is.

Lyngbybijltjes

Ik betwijfel dus of de sjamaan zelf werd afgebeeld, maar toch heeft de sjamaan wel zeer nadrukkelijk zijn sporen achtergelaten in de archeologische vondsten. U kon al in de APAN/EXTERN 10 lezen dat de kleine van rendiergewei gemaakte Lyngby-bijltjes wellicht de rituele trommelstokken waren van de sjamanen van de Ahrensburgcultuur. Daarmee legde Govert van Noort een heel direct zichtbare link tussen de Ahrensburgcultuur en de huidige Lappencultuur. We zouden dit spoor graag in twee richtingen vervolgen, als eerste het spoor naar het heden: in hoeverre stammen de huidige Lappen rechtstreeks van de oude Ahrensburgers af? En als tweede het spoor terug, naar de oorsprong van het gebruik. Waarom gebruikte de sjamaan geen simpele houten trommelstok, maar juist een rendiergeweitje in zijn ceremonie om het lot te voorspellen? Vast en zeker omdat in die tijd het lot van de mens zo nauw verbonden was met het rendier. Maar was er ook in dit geval de onderliggende gedachte aan de wedergeboorte van de geliefde jachtbuit? Dan zijn we ook hier weer op het spoor van een maanmythe...

LITERATUUR

K. Birket-Smith: De weg der beschaving, inleiding tot de ethnologie. Amsterdam-Antwerpen 1950 **J.W. van der Drift:** Watgebeurde er nou echt met de Neandertalers? APAN/EXTERN 10 pg 77-85 2003. **P. Dijkstra en J. Groels:** Nogmaals: de venus van Geldrop. Archaeologische Berichten 14 pg 123-132, 1983. **P. Dijkstra en J. Groels:** De Danser van Wanssum. De danseres van Geldrop kreeg een partner. Archeologie 1 pg 4-10, 1989. **K. Geertsma:** Herlequin, Holderdebolder. APAN/EXTERN 3 pg 40-65, 1993. **K. Geertsma:** De venus van Dolni Vestonice. Een "gebakken fossiel" uit een oudere traditie? APAN/EXTERN 5 pg 68-79, 1996. **N. Goren-Inbar:** A figurine from the Acheulean site of Berekhat Ram. Jerusalem 1988. **Kunst der wereld:** Het stenen tijdperk. Hans-Georg Bandi, Henri Breuil, Lilo Berger-Kirchner, Henri Lhote, Erik Holm, Andreas Lommel. Elsevier-Amsterdam/Brussel 1961. **H. van der Made:** Beeldstenen en hun (pre-) historie. APAN/EXTERN 4 pg 82-88, 1994. **D. Mania:** Auf den Spuren des Urmenschen/Die Funde von Bilzingsleben. Berlin, 1990. **J.E. Musch:** Beestachtig en beregoed. Archaeologische Berichten 16 pg 108-129, 1985. **J.E. Musch:** Animal farm. APAN/INTERN 5 pg 41-53, 1988. **G.J. van Noort, K. Geertsma en D. Wiltenburg:** Een sjamanentrommel uit 1737 als verklarend "woordenboek" voor 11.000 jaar oude tekens? APAN/EXTERN 10 pg 70-76, 2003. **W. Roebroeks, M. Mussi, J. Svoboda & K. Fennema eds:** Hunters of the golden age. Leiden, 2000. **A. Span:** Een geornamenteerde schrabber uit de Dru-nense duinen. Archaeologische Berichten 14 pg 113-114, 1983. **A.M. Wouters:** Hoe zit het met de "Neandertalers"? APAN/EXTERN 9 pg 12-24, 2002.